

KNYGA – ŽAVINGOJI SENA DAMA

ELENA MACEVIČIŪTĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: elena.maceviciute@kf.vu.lt

Miha Kovačas, dirbantis Liubljanos universitete, turintis didžiulę knygų leidybos ir platinimo patirtį, neseniai išleido įdomią knygą apie knygą, jos istoriją ir dabartį¹. Nedideliame tome jis pateikia knygos raidos per visą jos gyvavimo laikotarpį analizę.

Iškart noriu pabrėžti, kad knyga skiriama ne tik patyrusiems knygotyrininkams, bet ir studentams, kuriems ji turėtų atverti naujus horizontus, ir platesnei visuomenei, besidominčiai šiuolaikinės kultūros bei knygotyros raida. Ji parašyta gyvai ir patraukliai, joje daug įdomių pavyzdžių, ne tik iliustruojančių įvairias sudėtingas koncepcijas, bet ir suprantamai, išraiškingai jas aiškinančių.

Knygos įvade M. Kovačas iškelia tris pagrindinius tikslus: pabandyti atsakyti į klausimą, kodėl šiuolaikinė knygos pramonė nesulaukia tokio medijų ir kultūros tyrinėtojų dėmesio kaip kitos priemonės; išanalizuoti knygos vaidmenį šiuolaikinėse informacinėse visuomenėse; apibrėžti tyrimo lauką, kurį

ateityje bus galima vadinti šiuolaikinės leidybos tyrimais arba šiuolaikine knygotyra.

Atsakymo į pirmąjį klausimą knygoje man nepavyko aptikti (neskaitant kelių spekuliatyvių sakinių apie palyginti mažą knygos įtaką politiniams ir rinkos procesams ketvirtame skyriuje), tačiau tai netrukdė ją skaityti su didžiausiu susidomėjimu. Knyga kupina taiklių įžvalgų, įdomių ir netikėtų duomenų interpretacijų, sukianti įvairiausių kitokių minčių. Beje, į kitus du klausimus autorius atsako gana išsamiai. Visų nurodytų tikslų M. Kovačas siekia taikydamas knygos istorijos metodologiją, nes mano, kad tai vienintelė disciplina, tyrinėjanti leidybos pramonę, knygą kaip mediją, bibliotekas, knygų prekybą ir giminingus reiškinius įvairiais laikotarpiais ir skirtingose pasaulio dalyse kaip visumą.

Pagrindinė mintis, vienijanti visus knygos skyrius, – knygos dvilypumo sąvoka, nusakanti knygą ir kaip intelektinę vertybę, ir kaip rinkos prekę. Autorius vienaip ar kitaip, tiesiogiai ar netiesiogiai kiekviename skyriuje pateikia šį dvilypumą įrodančių pavyzdžių,

¹ KOVAČ, Miha. *Never mind the Web: Here comes the book*. Oxford: Chandos Publishing, 2008. 204 p. 9781843344056.

teigia jį esant esminę knygos savybę, lėmusią ir lemiančią jos vaidmenį visuomenėje ir tai, kaip visuomenė, jos nariai suvokia knygą. Galima išskirti kelias pagrindines temas:

- knygos sąvokos ir knygos raidos aiškėjimas,
- knygos formos klausimas,
- teorinio šiuolaikinės knygotyros pamato apmąstymas,
- knygos rinkos ir ekonomikos ypatybės,
- knygos funkcionavimas šiuolaikinėje visuomenėje.

Nors M. Kovačo veikalą sudarantys septyni skyriai kiek kitaip struktūruoja knygos turinį, pabandydime apibūdinti autoriaus idėjas pagal šias išskirtas temas, nes jos permelkia visus skyrius, kartais skiriamus iš pažiūros siauresnėms temoms (Europos ir Amerikos knygų rinkos palyginimui, socialiniam skaitymo kontekstui ar elektroninių knygų leidybos verslo modeliams).

KNYGOS FORMA

Knygos sąvoka ir raida neatskiriamos nuo knygos formos klausimo, tad autorius išsamiai analizuoja šiuo metu vyraujančią knygos formą – kodeksą. Kodekso formos knyga pakeitė ritinius, naudotus senovės Egipte, Graikijoje ir Romoje maždaug prieš 2000 metų. Kodekso formos įsigalėjimas buvo toks pat radikalus informacijos saugojimo, platinimo ir prieigos pokytis, kaip ir vėlesnis spaudos išradimas ar visiškai nesenas interneto įsigalėjimas. Apie kodekso atsiradimą žinoma labai mažai. Pasirodęs dar prieš Kristaus erą, jis įsitvirtino ir paplito krikš-

čionybės pasirodymo laikais – pirmajame–ketvirtajame amžiais. Tas įsigalėjimas tvirtai susijęs su krikščioniškąja tradicija ir raštais. Kai kas aiškina, kad tokiu būdu krikščionys siekė atsiriboti nuo judėjiškosios tradicijos, kurios šventieji raštai turi ritinio formą. Tačiau, kad ir kokia būtų priežastis, naujoji religija pasirinko praktiškesnę ir veiksmingesnę, taip pat ir ilgalaikiškesnę priemonę negu ritinys. Be to, kodeksas yra taupesnė priemonė, nes galima rašyti ant abiejų lapo pusių, yra kur kas patogesnė skaitytojui.

Kodekso formos knyga tikriausiai vienas iš ilgiausiai be pakitimų gyvuojančių žmonių išradimų. Permainos, regis, tik tobulino kodekso formos knygą. Spausdintinė knyga leido nepaprastai greitai sukurti ir platinti daugybę identiškų to paties teksto kopijų. Rankraštinė knyga negalėjo būti kuriama taip greitai, o kiekvienas to paties veikalo egzempliorius buvo skirtingas. Vienodų egzempliorių egzistavimas leido kurti tokius paieškos įrankius kaip rodyklės, turiniai, nuorodos, numeruoti puslapiai ir pan., kurie naudingi tik tuo atveju, jei visi egzistuojantys tekstai yra visai vienodi. Tuo pagrindu pradėjo rasti ir dar daugiau informacinių priemonių apie knygas, visai atsietu nuo fizinio konkrečios knygos pavidalo (įvairūs katalogai ir kitokios bibliografinės priemonės).

Net skaitmeninių technologijų atsiradimas nenuvertino spausdintinės knygos, o tik dar labiau pagreitino jos gamybą ir padarė ją lankstesnę, be to, ypač paspartino jos platinimą per interneto knygytus. Žinoma, kartu su skaitmeninėmis technologijomis at-

siranda ir naujo pavidalo skaitmeninė knyga, kuri atskiria knygos turinį nuo to pagrindo, kuriame jis užfiksuotas. Kitaip sakant, jei anksčiau žmogus norėdavo kam nors paskolinti knygą, tai likdavo be nieko. Dabar galima visai be problemų perduoti tekstą kitam jo neprarandant. Tokios galimybės be galo multiplikuoti knygos turinį visiškai netenkino to turinio gamintojų, tad pasitelkę įvairias skaitmeninių teisių vadybos sistemas jie susiejo turinį su jo platforma taip, kad norėdamas kam nors paskolinti knygą žmogus turi ją atiduoti kartu su visu savo kompiuteriu ar kitokiu skaitymo įrenginiu, ir tai prilygsta visos knygų lentynos, užrašų, kalendoriaus, asmeninės korespondencijos ir kt. atidavimui. Įvairūs bandymai sukurti skaitmeninių knygų skaitymo įrenginius iki šiol būdavo nesėkmingi, nes siūlomi variantai nėra nei pigesni, nei greitesni, nei patogesni negu spausdintinė knyga. Maža to, kad skaitmeninės knygos nėra pigesnės negu popierinės, joms dar reikalingas brangus skaitymo įrenginys, kuris gali bet kuriuo metu sugesti, arba rinkoje gali pasirodyti kas nors dar tobuliau. Vis dėlto reikia manyti, kad anksčiau ar vėliau skaitmeninės knygos turinio ir platformos vienybės problema bus išspręsta, atsiras patrauklus verslo modelis, ir visa tai taip atitiks ateities skaitytojų, knygų leidėjų ir autorių poreikius, kad spausdintinė kodekso pavidalo knyga virs muziejiniu eksponatu. Kol kas M. Kovačas nenumato, kad tai atsitiktų labai greitai. Viena aišku – naujos skaitmeninės formos knyga tampa dar ekonomiškesnė ir patogesnė negu visokeriopai išstobulin-

ta spausdintinė knyga ne tik gamybos ir kompaktiškumo, bet ir paieškos greičio bei galimybių aspektais.

KNYGOS SĄVOKA IR JOS GAMYBOS RAIDA

Pasak autoriaus, knyga – labai neįprasta ir senovinė medija. Tačiau nors kodekso formos knyga gyvuoja taip ilgai, jos apibrėžimas nėra savaime aiškus dalykas. Paprasčiausio apibrėžimo – lapų rinkinys, įrištas tarp viršelių, – akivaizdžiai nepakanka, nes jis leidžia knygoms skirti daugybę įvairių objektų. Todėl UNESCO apibrėžė knygą kaip neperiodinį, įrištą, ne mažiau kaip 49 puslapių leidinį. Tuo metu, kai šis apibrėžimas buvo formuluojamas, egzempliorių skaičiaus klausimas dar neegzistavo, nes leisti knygas mažais tiražais buvo ekonomiškai nenaudinga. Atsiradus galimybei spausdinti pagal pareikalavimą, kyla klausimas, ar vienu egzemplioriumi pasirodęs leidinys vis dar yra knyga. Dar labiau reikalai susipainiojo dėl naujų technologinių galimybių. Ar tas pats klasikinis romanas CD-ROM plokštelėje ir MP-3 formatu yra knyga, o sykiu ir kultūros prekė, kuriai taikoma mokesčių nuolaida? Kitaip sakant, fizinės knygos ypatybės neleidžia tiksliai apibrėžti šios sąvokos. Todėl M. Kovačas siūlo naudoti Billo Cope'o ir Anguso Philipso siūlomą apibrėžimą, pagal kurį knyga yra unikali informacinė architektūra arba objektas, atliekantis tam tikrą informacinę funkciją. Knyga nėra izoliuota – ji egzistuoja įvairių informacinių elementų (protokolų), kaip antai nuorodų, rodyklių, katalogų, kolofonų, viršelių ir kt., tinkle. Visi

jie turi atitikmenis skaitmeninėje erdvėje, kurioje šią informacinę architektūrą galima nustatyti ir apriboti.

Šie M. Kovačo palaikomi B. Cope'o ir A. Philipso svarstymai bei siūlomas apibrėžimas pasirodė panašūs į kai kurių Rusijos bibliografų teorijose siūlomus sprendimus. Matyt, prie tokio lygio sąvokų apibrėžimo galima artėti iš dviejų pusių – kuriant didelio abstraktumo teorijas ir remiantis empiriškai stebimais objekto pakitimais. Šie pakitimai neabejotinai siejasi su knygos gamybos raida. Recenzijos autorei pasirodė įdomu tai, kad M. Kovačas knygos gamybos raidą, bent jau tam tikrais laikotarpiais, sieja su religijų kaita. Jau minėtas kodekso ir krikščionybės sąryšis, o štai spaudos išradimas ir spausdinimo paplitimas tradiciškai siejamas su protestantizmu. Ši erizija kitados tapo bestselleriu – Martino Lutherio tezės buvo išplatintos 300 000 egz. tiražu per trejus metus. Ligi to laiko apie smerkiamas erizijas žmonės sužinodavo tiktai iš bažnyčios sakyklos.

Autorius pristato tuos, kurie dar prieš Gutenbergą bandė keisti knygų gamybos technologiją, nes penkioliktojo amžiaus Europoje išaugo rašytinių tekstų poreikis, siejamas su mokslo ir technologijos plėtra, švietimo ir raštingumo plitimu. Antra vertus, daugybės vienodų to paties teksto variantų gamyba ir galimybė vienodai plačiai skleisti labai skirtingų autorių darbus ir bendrai užfiksuoti visą to meto žinią sudarė sąlygas kritiškam mąstymui, intelektiniam pliuralizmui ir skepticizmui, kitaip tariant, sukūrė modernaus mokslo plėtros prielaidas. Taigi tikrasis svarbiausias skirtumas tarp rankraš-

tinės ir spausdintinės knygos yra tas, kad spauda sudarė galimybes pagaminti tekstus, kurie į tą pačią problemą žvelgia iš skirtingų perspektyvų. M. Kovačas iškelia įdomų klausimą: kiek spaudos išradimas prisidėjo formuojant tokias esmines kategorijas kaip nacionalinis vientisumas, demokratija ir tolerancija? Ar galima spaudos mirtis skaitmeninėje epochoje, jei šios vertybės iš esmės nepasikeis?

Skaitmeninė knygos gamyba ne tik atsieja knygos tekstą nuo jos fiksavimo platformos, bet ir leidžia keisti paskelbtų dokumentų turinį kas dieną ir net dažniau. Patys tekstai tapo kintami, kaip kad buvo rankraštinės knygos atveju, tiktai keisti juos labai lengva, tai galima daryti nepalyginti dažniau ir greičiau. Šiuolaikiniams mokslininkams kyla komunikacijos vienas su kitu problema dėl to, kas buvo paskelbta internete, jei nurodomas tekstas buvo pakeistas arba visai išnyko.

Skaitmeninėje aplinkoje taip pat apstu anonimiškų tekstų, nes leidinio identifikacija vis labiau netenka ekonominės vertės. Kartu su anonimiškumo įsigalėjimu dingsta atsakomybė už viešai sakomas mintis ar emocijas, daugėja nestandardizuotos kalbos tekstų, kurie vis labiau dominuoja skaitmeninėje interneto erdvėje. Taigi kyla pavojus, kad tokioje nespausdintinėje aplinkoje ištirps intelektualių ginčų aiškumas ir skaidrumas, atsakomybė už viešą kalbėjimą, iš esmės pasikeis dvejojama knygos prigimtis, nes ji neteks savo prekinės vertės rinkoje. Tad reikia pabrėžti, kad spausdintinės knygos svarba toli gražu negali būti siejama vien tik

su praeities nostalgija. Elektroninė leidyba turėtų rutuliotis taip, kad ir skaitmeninėse komunikacijos erdvėse išlaikytų šiuos ypač svarbius civilizacijai bruožus.

TEORINIS ŠIUOLAIKINĖS KNYGOTYROS PAMATAS

Akivaizdžiai matome, kad netgi kalbėdamas apie knygos gamybos procesus ir knygos formą autorius neatitrūksta nuo to konteksto, kuriame knyga egzistuoja nepriklausomai nuo jos formos. Taip yra ne tik todėl, kad jis apibrėžia knygą kaip informacijos architektūrą, bet ir dėl to teorinio pagrindo, kurį pasirinko knygos tyrimams.

Kadangi knyga išsirutuliojo kaip ypatingą komunikacinį vaidmenį atliekanti priemonė, o šis vaidmuo iš esmės nepakito per kelis šimtmečius, M. Kovačas vadovaujasi ši reiškinį pastebėjusio Roberto Darntono komunikacijos grandinės modeliu. Kaip ir Rusijos bei Lietuvos knygotyriminkai, R. Darntonas suvokia šią grandinę kaip esminį ryšį tarp autoriaus, leidėjo, spaus-tuvinininko ir prekybininko. Ši grandinė egzistuoja ekonominiame ir socialiniame, politiniame ir kultūriniame kontekste. R. Darntono koncepcija sulaukė kritikos kaip pernelyg siaura ir sutelkta tik į tuos, kurie tiesiogiai dirba su knyga. Ji taip pat neleidžia paaiškinti, kodėl spausdintinė medžiaga išlieka, yra perdurbama ir perleidžiama. Be to, joje per mažai dėmesio skiriama knygos funkcionavimui už tiesioginės jos sklaidos grandinės ribų. Vis dėlto M. Kovačas mano, kad šis modelis yra gyvybingas

tyrinėjant patį knygos gamybos ir sklaidos procesą. Jis įrodė savo veiksmingumą, kai reikėjo aiškinti šiuolaikinės elektroninės leidybos ypatybes: buvo akivaizdu, kad grandinė tapo kompaktiškesnė, dingo kai kurios aštuonioliktajame ir devynioliktajame amžiuje svarbios grandys, o visi procesai tapo greitesni.

Viso grandinės konteksto reikšmę atskleidžia Stepheno Kingo žlugęs bandymas parduoti tik elektroniškai išleistą romaną *Augalas* (*The Plant*), kurį jis reklamavo savo interneto svetainėje. Kadangi autorius atsisakė ne tik leidybos, bet ir su ja susijusių profesionalių marketingo, skatinimo, autorių teisių vadybos ir kitų paslaugų ir naudojo tik savo vardą kaip prekės ženklą, tai iš esmės sužlugdė knygos pardavimą. M. Kovačas teigia, kad visa knygos grandinė turi aktyviai veikti, kad knyga būtų pastebėta rinkoje – nesvarbu, ji pasirodo spausdintine ar elektronine forma.

Kita autoriaus metodologinė nuostata – jau minėtas knygos dvilypumas. M. Kovačas įžiūri šio dvilypumo apraiškų jau spaudos epochos pradžioje ir iliustruoja jį Johanneseno Gutenbergo ir Johanno Fusto bylos pavyzdžiu. Gutenbergas, spaudos proceso išradėjas ir spausdinimo staklių kūrėjas bei viso spaudos proceso organizatorius, ir Fustas, investavęs didelį kapitalą į nepaprastai brangių ir daug darbo jėgos bei laiko reikalaujančių spausdinimo verslą, bylinėjosi dėl nuosavybės teisių. Gutenbergui teismas pripažino išradimo teisę ir kaip tik dėl bylos, užfiksavusios

ši faktą, jis pripažįstamas informacinės visuomenės tėvu. Tačiau visa nuosavybė buvo perduota Fustui, investavusiam kapitalą. Pašalinęs Gutenbergą iš verslo, jis susižėrė visą pelną iš Gutenbergio Biblijos, bet jo vardo istorijoje niekas nemini. Gutenbergas ir kiti patyrę spaustuvininkai pasklido po visą Europą ir išplatino joje naują spaudos būdą. Pasak autoriaus, reputacijos ir pinigų, kultūros vertybių ir rinkos vertės dvilypumas žymi visą knygos istoriją. Ši dvilypumą matome iš to, kaip visuomenė vertina įvairius knygų leidėjus (pagal verslo sėkmę arba pagal nuopelnus nacionalinei kultūrai), taip pat iš to, su koku apgailestavimu iš leidybos traukiasi ankstesnės kartos knygininkai, kaltindami verslininkus tuo, kad prilygino knygas batams.

KNYGOS RINKOS IR EKONOMIKOS YPATYBĖS

Taigi galime pereiti prie to, kaip M. Kovačas pristato knygų rinką. Kaip ir kitais atvejais, jis išvengia supaprastinto požiūrio į šį reiškinį. Tai geriausiai iliustruoja skyrius, kuriame lyginamos Jungtinių Amerikos Valstijų ir Europos knygų rinkos.

JAV išsami knygų leidybos statistika pradėta kaupti jau devynioliktojo amžiaus pabaigoje. Remiantis sukauptais duomenimis pasirodė net kelios studijos. Vienos iš šių studijų autorius A. N. Greco mano, kad knygų leidybos pramonė pasižymi elitiškumu, palyginti su kitomis šiuolaikinės žiniasklaidos rūšimis. Be to, kai kurie jos

segmentai, pavyzdžiui, vadovėlių leidyba, yra labai pelningi. Šie du bruožai patraukė stambiųjų investuotojų dėmesį, dėl to pasauliniame knygų versle abiejose Atlanto pusėse susiformavo tarptautinės korporacijos, dalyvaujančios didžiojoje tarptautinėje knygų rinkoje. Mažųjų rinkų (tam tikrų nišų arba nacionalinių) organizacija yra kitokia, nes tokio masto rinkos veikėjų jose neatsiranda. Tai buvo labai svarbus aiškinimas Europos šalių knygų rinkų tyrinėtojams, nes Europoje rinkos ribas nustato kalbos, dėl kurių daugumos šalių knygų rinkos yra labai mažos.

Europoje knygų statistiką kiekviena valstybė rinko pagal savo metodiką (arba visai nerinko). Todėl jokios galimybės apibendrinti ar net palyginti Europos šalių knygų rinkos duomenis beveik nėra. Nuo 1995 m. Europos Sąjunga finansavo tris Europos šalių knygų rinkos tyrimus. M. Kovačas išsamiai aprašo rezultatus, gautus atlikus šiuos tyrimus, ir atskleidžia kiekvieno tyrimo rodiklių nepakankamumą ir prieštaringumą. Tos pačios šalies knygos pramonė kelerių metų laikotarpiu šių projektų dalyvių vertinta kaip visiškai nepakankama, geresnė negu vidutinė ir vidutinė. Tokie svyravimai aiškiai nulemti rodiklių nevienareikšmiškumo, o ne pačios knygos pramonės būklės. Be to, tyrimuose neatsižvelgta į daugelį knygos pramonei reikšmingų rodiklių, kaip antai skaitomumą, knygų išdavimą bibliotekose ir pan. Taigi M. Kovačas pamėgino atlikti tyrimą, kuris susietų knygų skaitomumo rodiklius su šalies konkurencin-

gumo rodikliais. Pasirinkęs atitinkamus duomenų šaltinius, autorius įrodo, kad penkios Europos Sąjungos šalys narės su mažiausiu neskaitančiųjų skaičiumi yra konkurencingiausios, penkios su vidutiniu neskaitančiųjų skaičiumi yra vidutinio konkurencingumo, o penkios su didžiausiu neskaitančiųjų skaičiumi yra mažiausiai konkurencingos.

Kita knygų rinkos ypatybė, į kurią atkreipė dėmesį M. Kovačas, – tai gaminamų knygų skaičius, kuris, kaip teigia G. Zaidas, rodo, kad autorių yra daugiau negu skaitytojų. Išties XX a. antrosios pusės leidybos statistika rodo, kad per dieną pasaulyje išleidžiama apie keturis tūkstančius pavadinimų knygų. Paradoksalu tai, kad toks didelis pavadinimų skaičius verčia abejoti, kad knyga yra masinės žiniasklaidos priemonė. Ne taip kaip filmai, kurių gamyba yra labai brangi ir jai atsipirkti reikalinga masinė auditorija, knygos gamyba, ypač dabar, yra gerokai pigesnė, tad net keli šimtai parduotų egzempliorių gali padengti leidybos išlaidas. Dėl šios priežasties ir dėl to, kad knyga labai nepatraukli ir nepatogi reklamos priemonė, didžioji leidybos dalis egzistuoja daugybėje mažų rinkos nišų. Kaip tik dėl to knygų leidėjai gali nepaisyti mažiausiojo bendro vardiklio, kuris pančioja masinę rinką aptarnaujančią žiniasklaidą, ir tenkinti kur kas įvairesnio intelekto ir skonio poreikius. Tobulėjantis ir artėjantis prie vartotojo internetinis knygų platinimas leidžia vis didesniai labai specifinių knygų skaičiui pasiekti vis labiau geografiškai išsibarsčiusius jų skaitytojus. Taigi

gamybos išlaidų ir prieinamumo prasme knyga gali tapti pačia demokratiškiausia iš visų medijų.

KNYGOS FUNKCIONAVIMAS ŠIUOLAIKINĖJE VISUOMENĖJE

Kalbėdamas apie knygų rinką M. Kovačas ir vėl mato ją kaip sudedamąją visos knygų funkcionavimo erdvės dalį. Jau analizuodamas Europos Sąjungos rinkos tyrimus, jis atkreipia dėmesį, kad pirmieji iš jų neatsižvelgė į daugybę veiksnių, pavyzdžiui, bibliotekų veiklą, kuri daro tai rinkai gana reikšmingą įtaką. Taip pat jis siekia analizuoti, kaip knygų rinkos procesai veikia visą knygos pasaulį. Tad vienu tyrimu M. Kovačas bando patikrinti, ar iš tiesų leidybos koncentracija didžiųjų korporacijų rankose nuskurdina ir unifikuoja knygų repertuarą. Tai būtų gana paradoksalus efektas, nes knygų leidybos elitiškumas buvo kaip tik tas veiksnys, kuris iš pradžių pritraukė stambųjį kapitalą į šią sritį. Tuo tikslu M. Kovačas analizuoja JAV ir įvairių Europos šalių bestselerių sąrašus. Tyrimas atskleidė gana nemažus skirtumus tarp šių sąrašų įvairiose šalyse, o ypač Europoje, kur beveik visose valstybėse bestselerių sąrašuose dominuoja vietiniai šalies autoriai. Tarp verstinių bestselerių vyrauja anglų kalba rašantys Amerikos ir Jungtinės Karalystės autoriai, tačiau jie gana skirtingi įvairiose šalyse. Taigi šie duomenys neleidžia teigti, kad knygų produkcija vienodėja didėjant jų gamybos koncentracijai. Reikėtų sudėtingesnių tyrimų, kurie leistų įrodyti, kad

nepaisant autorių ir pavadinimų įvairovės skaitytojams pateikiami keli standartizuoti literatūrinės produkcijos variantai.

Kita knygos kultūros pusė – skaitymo tyrimai. M. Kovačas apžvelgia įvairius skaitymo tyrimus ir prieina prie išvados, kad juos gana sunku lyginti tarpusavyje. Jis taip pat atkreipia dėmesį, kad turimi duomenys neleidžia daryti vienareikšmiškų išvadų apie skaitymo įpročius įvairiose šalyse. Kaip pavyzdį jis nurodo, kad Rumunija, kurios bendrasis vidaus produktas vienas iš mažiausių, turėjo daugiau skaitančių gyventojų, negu kur kas turtingesnės Europos šalys. Leidėjų skaičius taip pat gali visai nepriklausyti nuo bendro šalies ekonomikos lygio.

Pasinaudodamas įvairiais duomenų šaltiniais M. Kovačas taip pat mėgina nustatyti leidybos sąryšius su švietimo lygiu ir bibliotekų veikla bei kitomis žiniasklaidos priemonėmis. Trumpa išvada iš jo įdomių palyginimų rodo, kad geriausiai „knyga jaučiasi“ šalyse, kuriose yra didelis procentas išsilavinusių gyventojų ir gerai išplėtos viešųjų bibliotekų sistemos. Knygų skaitymas taip pat teigiamai koreliuoja su kita spausdintine žiniasklaida ir kol kas net su interneto vartojimu, tačiau jis blogai sutaria su televizija. Tose šalyse, kuriose švietimo ir bibliotekų sistemos ne taip gerai išplėtos, o televizijos žiūrėjimo laikas ilgesnis, knygos gyvavimo aplinka yra mažiau stabili. Europoje stabiliausia ir palankiausia aplinka knygai egzistuoja Skandinavijos šalyse.

Skirtingais laikotarpiais šalyse susiklostė ir skirtingos tradicijos bei visuomenės nuomonė apie leidybos funkcijas ir leidėjų vaidmenį visuomenėje. Slovėnijoje XX a. pradžioje leidėjai ypač rėmė rašytojus ir tai buvo laikoma normalia padėtimi. Pelnytis iš leidybos, visuomenės akimis žiūrint, nebuvo garbinga. Anglijoje finansinė leidėjo sėkmė ne tik kėlė susižavėjimą, bet ir buvo vertinama, nes masiškai leidžiamos ir platinamos knygos pasiekdavo ir tuos gyventojus, kurie anksčiau nebuvo susidūrę su knyga. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju leidėjai, autoriai ir skaitančioji publika išmokdavo gyventi kartu. Vieno iš šių dviejų esminių knygos ramsčių pašalinimas turėjo gana neigiamų padarinių knygų leidybai socialistinėse šalyse. Jose leidyba buvo monopolizuota kelių valstybinių leidyklų, kurios turėjo aprūpinti visuomenę tik tam tikrą ideologiją ir pasaulio vaizdą įtvirtinančia literatūra. Todėl daugumoje šalių lygia greta atsirado nelegalios leidybos (samizdato) institucijos, kurios tam tikra prasme veikė pagal rinkos dėsnius. Jos turėjo leisti leidinius, už kuriuos skaitytojai sutiktų mokėti. Kitaip leidėjai neturėtų lėšų nelegaliai veiklai plėtoti. Tos šalys, kuriose egzistavo ši nelegalios leidybos sistema, sugebėjo lengviau prisitaikyti prie laisvos knygų rinkos, negu tos, kuriose dėl ypatingos kontrolės samizdatas negalėjo atsirasti.

Šiuo metu galima skirti dvi knygos ateitį tyrinėjančių autorių nuomones dėl jos raidos perspektyvų. Vieni mano, kad intensyvus leidybos suprekinimas ir koncentracija prazudys kultūrinį jos matmenį, o kiti pranašauja,

kad knygos kaip rinkos prekės bruožai nyksta, nes ji tampa gaminiu, neturinčiu rinkos vertės. Ir vienu, ir kitu atveju kyla klausimas: ar knyga, praradusi vieną iš esminių bruožų, išlieka knyga, kokią mes pažinajome išties penkis šimtus metų? Kitaip tariant, kas padės skaitytojams orientuotis begaliniam knygų pasaulyje, jei rinkos mechanizmai išnyks? Ir kokią prasmę turės rinkos mechanizmai knygų pasaulyje, praradusiame kultūrinį matmenį?

PABAIGA

M. Kovačo darbas ypač įdomus tuo, jog kelia netikėtų klausimų apie gerai mums pažįstamą objektą ir skatina kreipti mintis apie knygą nauja vaga. Jis ne tik verčia abejoti dabartinės knygos komunikacijos grandinės stabilumu, bet ir pateikia tvirtų ir įtikinamų argumentų, kad spausdintinė kodekso formos knyga atlieka stabilizuojamąją funkciją taktų, anonimiškų ir asocialių tekstų pasaulyje.

Įteikta 2009 m. rugpjūčio mėn.